

Interessen for den danske fortid omkring 1300

EN MIDDELALDERLIG DANSK NATIONALISME

AF

ANDERS LEEGAARD KNUDSEN

Fandtes der en dansk identitet i middelalderen?¹ Dette spørgsmål har Ole Feldbæk besvaret med et tøvende ja.² Magthaverne og de, der tjente dem med sværd og pen, identificerede sig med Danmark og danskhed. Feldbæk regner dog ikke denne identitetsfølelse for særligt udbredt; det var meget få personer, det drejede sig om. Opfattelsen deles utvivlsomt af mange danske historikere. Det antages almindeligvis, at nationalitetsbegrebet ikke spillede nogen rolle i middelalderen, og at nationalbevidsthed, for ikke at tale om nationalisme, hører en senere tid til. Nationalismens tidsalder er det gængse navn for tiden efter Wienerkongressen i 1815.

Middelalderhistorikerne har nok i det små rejst indvendinger imod denne opfattelse, men ikke taget noget frontalt opgør.³ Bag denne holdning ligger formentlig både en berettiget afvisning af den nationallibérale historieskrivnings tendens til at anskue modsætningen mellem dansk og tysk som det grundlæggende tema i den danske historie siden oldtiden, og et generelt ubehag ved nationalisme. I kølvandet på *Dansk Identitetshistorie* 1-4 (1991-92) er der dog kommet flere bidrag til spørgsmålet. Konsekvensen af disse bidrag forekommer ganske klar: det er

¹ Denne artikel er udarbejdet i forbindelse med et forskningsprojekt betalt af Carlsbergfondet, som hermed bringes en varm tak.

² Ole Feldbæk: »Is there Such a Thing as a Medieval Danish Identity?« *The Birth of Identities. Denmark and Europe in the Middle Ages*. Ed. by Brian Patrick McGuire. København 1996, s. 127-134.

³ Niels Skyum-Nielsen er den, der mest utvetydigt har antaget et nationalt betonet dansk-tysk modsætningsforhold, se Fruer og Vildmænd. I. Dansk Middelalderhistorie 1250-1340. (1994), s. 242-266.

berettiget at tale om en dansk national identitet i middelalderen.⁴ Mange aspekter er kun dårligt eller slet ikke belyst. Hvornår opstod den? Hvordan udbredtes den? Hvem stod bag den? I hvilke kredse var den udbredt? Var den en konstant faktor middelalderen igennem, eller kunne styrken variere?

I udlandet har spørgsmålet været indgående behandlet.⁵ Resultaterne kan ikke siges at være overensstemmende, hvilket dog også ville undre i betragtning af landenes indbyrdes forskelle. Der synes dog at være en tendens til at undgå betegnelsen nationalisme, og i stedet anvende udtryk som national identitet eller lignende, for om muligt at reservere nationalismebegrebet til det særlige fænomen, der optræder i 19. århundrede. Efter min mening vil dette imidlertid være en fejl; dertil er betegnelsen nationalisme for nyttig, også i middelalderlig sammenhæng. Forestillinger om national identitet, som dem Feldbæk konstaterede for Danmarks vedkommende, forekom også i lande som f.eks. Norge, Sverige, Tyskland, Frankrig og England. Hvor mange, der delte disse forestillinger, er et spørgsmål for sig, men at de fandtes, kan der ikke være tvivl om. Nationalbevidstheden kunne imidlertid udtryk-

⁴ Dette fremgår af Thorkil Damsgaard Olsen: »Oldtid og middelalder. Før 1536.« På sporet af dansk identitet. Red. af Flemming Lundgreen-Nielsen. København 1992, s. 17-41; og Troels Dahlerup: »Danish National Identity, c. 700-1700.« Nations, Nationalism and Patriotism in the European Past. Ed. by Claus Bjørn, Alexander Grant and Keith J. Stringer. København 1994, s. 56-67. Mette Brønserud Larsen: »National identitet i dansk senmiddelalder?« Historie. Udg. af Jysk Selskab for Historie. 1998, s. 320-332 stiller sig mere skeptisk overfor nytten af begrebet national identitet i forbindelse med dansk senmiddelalder og afviser helt eksistensen af nationalisme, som henvises til 19. og 20. årh. Artiklen rummer en nyttig redegørelse for nogle af de teoretiske positioner i den internationale nationalismedebat, samt inddragelse af spændende nyt kildemateriale, men ikke alle relevante kilder er behandlet, og konklusionen overbeviser ikke.

⁵ Se f.eks. Sverre Bagge: »Nationalism in Norway in the Middle Ages.« Scandinavian Journal of History, Vol. 20 (1995), s. 1-18; Kåre Lunden: »Was There a Norwegian National Identity in the Middle Ages?« sstds, s. 19-33; Michael T. Clanchy: »England and its Rulers 1066-1272.« Second Ed. with an Epilogue on Edward I (1272-1307) Blackwell 1998; Concepts of National Identity in the Middle Ages. Ed. by Simon Forde, Lesley Johnson and Alan V. Murray (Leeds Texts and Monographs, New Series 14) 1995; Medieval Europeans. Studies in Ethnic Identity and National Perspectives in Medieval Europe. Ed. by Alfred P. Smyth; Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne: actes du colloque organisé par l'Université Paris XII-Val de Marne, l'Institut universitaire de France et l'Institut Historique Allemand à l'Université Paris XII et à la Fondation Singer-Polignac, les 6, 7 et 8 octobre 1993. Publ. par Rainer Babel et Jean-Marie Moeglin (Beihefte der Francia 39) 1997; Ludwig Schmutge: »Über »nationale« Vorurteile im Mittelalter.« Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters, 38. Jhrg. (1982), s. 439-459; Halvdan Koht: »The Dawn of Nationalism in Europe.« The American Historical Review. Vol. 52 (1947), s. 265-280; Gaines Post: »Two Notes on Nationalism in the Middle Ages.« Traditio 9 (1953), s. 281-320.

kes mere eller mindre ekstremt. Når den nationale identitet udtrykkes selvhævdende og fremmedfjendsk, forekommer nationalisme mig at være en velegnet betegnelse. Dermed være ikke påstået, at den middelalderlige nationalisme er identisk med nationalismen i 19. og 20. århundrede, selvom denne ofte tog sit udgangspunkt i middelalderens historie.

Spørgsmålet om udbredelsen af disse mere eller mindre nationalistiske forestillinger om national identitet er sværere at besvare. Hvad angår det kildemateriale, der i denne sammenhæng er vigtigst, nemlig historieskrivningen, er vi dog relativt godt stillet. Vi har vænnet os til at beklage de få kilder til middelalderens historie, men dette synspunkt er kun berettiget, når det gælder primære beretninger om den politiske historie. Hvis det store sekundære materiale udnyttes som levn, er der faktisk slet ikke så lidt. Det følgende er et forsøg på at fastslå: 1) hvornår nationalismen for alvor bliver mærkbar i Danmark, og 2) i hvilke kredse den var udbredt.

I. HISTORIESKRIVNINGEN

Med undtagelse af Saxo Grammaticus har udforskningen af den danske historieskrivning i middelalderen væsentligst været koncentreret om krønikernes og årbøgernes indbyrdes afhængighed. Deres idéindhold har kun i ringe grad optaget forskerne, omend udnyttelsen af de berettede kilder naturligvis krævede en bestemmelse af kildernes tendens. I *Kongemagt og Aristokrati* fra 1945 efterlyste Aksel E. Christensen en anvendelse af Saxo Grammaticus som levn (nu da brødrene Weibull havde detroniseret Saxo som troværdig beretning). I eftertiden har saxoforskningen opfyldt hans ønske. Med ganske enkelte undtagelser er der imidlertid ikke lavet undersøgelser af de mange andre værker i den danske historieskrivning fra middelalderen.⁶ Den danske middelalderforskning er dermed fattigere, end den behøver at være. Vi mangler de mange litterære tekster, som i udlandet har spillet en stor rolle for

⁶ Vedrørende Yngre sjællandske Krønike se f.eks. Leif Szomlajski: Yngre Sjællandske Krønike. Baggrund, tilblivelse og værdi. (Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 10) Odense University Press 1973; Tage E. Christiansen: »Yngre sjællandske Krønikes sidste Aar.« Scandia 40 (1974), s. 1-63; og samme: »Bo Falk eller Mogens Jensen? Yngre sjællandske Krønikes Forfatter.« Historisk Tidsskrift Bd. 84 (1984), s. 1-22; Niels Skyum-Nielsen: Fruer og Vildmænd. I. Dansk Middelalderhistorie 1250-1340. (1994), s. 181; og II. Dansk Middelalderhistorie 1340-1400. (1997), s. 67-68; samt Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bd. 5: Velstands krise og tusind baghold 1250-1400. af Kai Hørby. (1989), s. 245-259.

middelalderforskningen og må derfor være ekstra nidkære med udnyttelsen af det materiale, vi trods alt har.

Den ældste danske historieskrivning behandler forholdsvis korte udsnit af den danske historie.⁷ Bortset fra fremstillingerne af Knud den Helliges martyrium, den såkaldte Odenselitteratur, der nok omhandler en historisk begivenhed, men som er beregnet til at indgå i en særlig religiøs sammenhæng, så er Roskildekrøniken det tidligste forsøg på en danmarkshistorie. Roskildekrønikens emne er ikke Danmarks historie fra hedenold, men de kristne konger, hvorfor den starter med Harald Klaks døb i Mainz i 826. Roskildekrøniken lånte materiale og synsvinkel af Adam af Bremen, som udtrykkeligt gjorde opmærksom på, at han ikke fandt det nyttigt at udforske hedninges bedrifter, men til gengæld ugudeligt at forbigå de kristnes.⁸ Den tidligste danske årbog, Colbaz-årbogen, som trods navnet blev anlagt ved domkirken i Lund omkring 1137, begynder ganske vist med verdens skabelse, men notitser om danske forhold dukker første gang op ved året 1130, til hvilket år den fejlagtigt henlægger drabet på Knud Lavard. I dette mønster følges den af de kommende danske årbøger indtil Lundearbogen (til 1265). »Hedenskabets konger og sagn var det sidste, ikke det første led i vor historieskrivning«, skrev A.D. Jørgensen.⁹

De få undtagelser fra denne regel – Saxo Grammaticus, Sven Aggesen og muligvis Lejrekrøniken – bliver ikke mindre interessante som levn af en ophavssituation, som vi ellers ikke kunne danne os en opfattelse af. Det bedste eksempel på en sådan levnsudnyttelse er den moderne saxoforskning, som navnlig er præget af Inge Skovgaard-Petersen og Karsten Friis-Jensen.

⁷ Hovedfremstillingen af middelalderlig dansk historiografi er stadig Ellen Jørgensen: *Historieforskning og historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*. Kbh. 1931, der dog nu med fordel kan suppleres med Nanna Damsholts oversigt i *Danmarks historie* Bd. 10. Red. af Søren Mørch. Gyldendal 1992, som desuden rummer en nyttig litteraturoversigt.

⁸ Adam af Bremen I. bog kap. 61: *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der hamburgischen Kirche und des Reiches*. Neu übertragen von Werner Trillmich. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe. Band XI) Darmstadt 1978, s. 230f.

⁹ Citatet stammer fra *Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen*. København 1871, s. 215. Jf. også Anne K.G. Kristensen: *Danmarks ældste annalistik*. (1969). Evt. kan årbøgerne nævne Sven Estridsens død i 1074, men fyldigere notitser sætter først ind med omtalen af drabet på Knud Lavard, stamfaderen til Valdemarlinien af den danske kongeslægt.

Årbøgerne

Så vidt vi ved, er Colbazårbogen den første danske årbog, og den eneste fra 12. århundrede. Den stammer fra Lund, men blev i 1177, eller kort derefter, ført til cistercienserklostret i Colbaz i Pommern, hvor den blev fortsat med lokale notitser. Årbogen indledes med et universalhistorisk parti, og de danske notitser starter som nævnt med Knud Lavards drab. Årbogsskrivningen ved ærkesædet blev først genoptaget et stykke inde i 13. århundrede, men der synes ikke at have været nogen stærk interesse for at nå bagom 1130; blot to årbøger tager 1074 som deres udgangspunkt.¹⁰

Det er først med Lundeårbogen, at der for alvor gøres et forsøg på at inddrage oldhistorien. Der er desværre ikke enighed i forskningen om Lundeårbogens overlevering. Det står fast, at der er bevaret tre middelalderlige håndskrifter: ét i stadsbiblioteket i Erfurt, og to i den Arnemagnæanske Samling i København. Uenigheden går på, hvorvidt alle tre håndskrifter er primære tekstvidner, eller om håndskriftet AM 841, 4° (fra omkring 1400) er afhængigt (evt. gennem et mellemed) af erfurterhåndskriftet (fra omkring 1300).¹¹ Spørgsmålet har bl.a. betydning for dateringen af årbogen. Der er her regnet med en 1. redaktion af Lundeårbogen til 1265, repræsenteret af erfurterhåndskriftet, og en 2. redaktion med en fortsættelse til 1307, repræsenteret af AM 841, 4°. Begge redaktioner af Lundeårbogen indledes med et universalhistorisk parti som Colbazårbogen, men med den forskel, at Lejrekrøniken er indføjet før årstallet 768. Placeringen tager sig ved første øjekast tilfældig ud, men forklaringen er muligvis, at danerne på dette tidspunkt begynder at optræde i udenlandsk historieskrivning. Folkets indtog på historiens arena indledes derfor med en skildring af dets ældste historie.¹² Efter en notits om at romernes *Imperium* herefter overgik til

¹⁰ Nemlig årbogen 1074-1255, som kun er overleveret i en dansk oversættelse fra omkring 1400; og Valdemarårbogen, der er overleveret i det berømte håndskrift fra Sorø kloster, som også rummer den såkaldte »Kong Valdemars jordebog«. Også Valdemarårbogen bygger på annalistikken fra Lund, jf. Anne Katrine Gade Kristensen: Danmarks ældste annalistik.

¹¹ De nyeste bidrag tager deres udgangspunkt i anmeldelser af Erik Kromans udgave af de danske middelalderlige annaler, se Karsten Christensen i *Fortid og Nutid XXIX* (1981), s. 163-175 og Michael Gelting i *Historie. Jyske Samlinger Ny Række XIV* (1981-3), s. 305-310. Christensen mener, at erfurterhåndskriftet og det arnamagnæanske håndskrift er uafhængige af hinanden, mens Gelting, sandsynligvis med rette, foreslår, at AM 841 er blevet til på basis af erfurthåndskriftet.

¹² Jeg takker adj. professor Inge Skovgaard-Petersen for udbytterige diskussioner om dette emne.

Frankrigs konger, fortsætter Lundeårbogen sin skildring, hvor der fra nu af optræder meddelelser om danerne. Både ved sin stærkt nationalistiske, antityske tone, som ikke findes i det indledende parti, og ved at springe tilbage i kronologien fra 760erne til tiden, da David var konge i Israel, bryder Lejrekrøniken stilen i Lundeårbogen.¹³

Anderledes i det tredje middelalderlige håndskrift af Lundeårbogen, AM 843, 4°. Håndskriftet, der er palæografisk dateret til omkring 1300, er desværre kun fragmentarisk overleveret. Det indledes med en kort bibelhistorie, isprængt universalhistoriske notitser, der slutter med Israels totale underkastelse under Vespasian og Titus. Derefter springes der til Lejrekrønikens indledningsparti: »Da kejseren første gang invaderede Danmark, på Davids tid...« Der er stadig et kronologisk spring, men en tematisk overensstemmelse, nemlig de romerske kejseres erobringslyst. Med Otto 1. den Stores kejserkroning i 962 var romernes *Imperium* endvidere overgået til tyskerne.¹⁴ Jævnførelsen mellem de antikke og de middelalderlige romerske kejsere var et spil, der lod sig spille af både tilhængere og modstandere af kejserdømmet, og den antiromerske tendens passede fint med Lejrekrønikens antityske tendens.¹⁵

Der er i forskningen enighed om, at Lejrekrøniken fra starten var et selvstændigt skrift, som nærmest ved et tilfælde kun er overleveret i Lundeårbogen.¹⁶ Grundlaget for opfattelsen er selve det faktum, at Lejrekrøniken i overleveringen er knyttet sammen med to forskellige indledningspartier: det universalhistoriske fra erfurterhåndskriftet og AM 841, 4° og det bibelhistoriske fra AM 843, 4°. Helt sikker er opfattelsen vel ikke; AM 843, 4° er bearbejdet, og for både lundeårbogstekstens og lejrekrøniketekstens vedkommende må fortrinnet gives til erfurterhåndskriftet. Der består derfor en mulighed for, at Lejrekrøniken fra starten er beregnet til optagelse i Lundeårbogen, og at sammenkædningen med bibelhistorien i AM 843, 4° er et udtryk for bearbejdelse. Spørgsmålet kan ikke afgøres i denne sammenhæng, men begge mulig-

¹³ Selvom Michael Gelting (som note 11) har gjort opmærksom på, at de ældre partier af Lundeårbogen savner årbogspræg, og er præget af lange tekstpartier med årstal tilføjet i marginen, så er kronologien dog jævnt fremadskridende.

¹⁴ Kejserkroningen omtales ikke i Lundeårbogen og kronologien vedr. Otto den Store er ganske fejlagtig: det angives, at han efterfulgte sin fader i 926, hvor det rigtige er 936, og hans død anføres under 967 i stedet for det rigtige 973, men i notitsen om hans død kaldes han kejser.

¹⁵ Jeg henviser til min tidligere behandling af dette emne i: Anders Leegaard Knudsen: »Absalon and Danish Policy towards the Holy Roman Empire.« Archbishop Absalon of Lund and his world. Ed. by Karsten Friis-Jensen and Inge Skovgaard-Petersen. Roskilde Museums Forlag. (2000), og de deri givne henvisninger.

¹⁶ Opfattelsen bygger på Gertz' indledning til udgaven i *Scriptores Minores* I, s. 34ff.

heder må holdes åbne i det følgende, hvilket får betydning for opfattelsen af graden af nationalisme/antityskhed hos redaktøren.

At Lejrekrøniken er antitysk og stærkt selvhævdende på danernes vegne er hævet over enhver tvivl. Netop på dette grundlag daterede Gertz krøniken til Valdemarstiden, hvor den danske nationalisme er veldokumenteret.¹⁷ Gertz' argument er dog kun bindende, såfremt nationalismen kun fandtes i Valdemarstiden. Som det vil fremgå af det følgende, er dette ikke tilfældet. Lejrekrønikens datering henstår derfor i det uvisse. Selv ikke en terminus ante quem til 1265 (tidspunktet for 1. red. af Lundeårbogen) er mulig, da erfurterhåndskriftet ikke er en original, men en afskrift. Afskriften lader sig tilmed kun datere til omkring 1300 efter palæografiske kriterier, med al den usikkerhed dette indebærer. Hvis vi antager, at Gertz' datering er rigtig, følger deraf, at kompilatoren af Lundeårbogen (eller afskriveren omkring 1300) valgte en allerede foreliggende tekst om den danske oldtid til optagelse i kompilationen. Selvom hans valgmuligheder kan have været begrænsede med hensyn til omfang, tilgængelighed m.m., er det påfaldende, at han valgte at bruge en meget nationalistisk fremstilling uden at nedtone nationalismen. Såfremt Lejrekrøniken først er blevet til i forbindelse med kompilationen af Lundeårbogen omkring 1265 (eller i forbindelse med udfærdigelsen af erfurterhåndskriftet omkring 1300) forstærkes indtrykket af kompilators nationalisme. Spørgsmålet om Lejrekrønikens datering er meget vanskeligt at afgøre med sikkerhed, men det kunne tale for en sen datering, at den kun er overleveret sammen med Lundeårbogen. Dette gælder også for den indirekte overlevering: i alle værker, hvori der spores påvirkning fra Lejrekrøniken, findes der også påvirkning fra Lundeårbogen.

Versionen i AM 843, 4° er præget af en mere udtalt nationalisme, end den der er repræsenteret i erfurterhåndskriftet og AM 841, 4°. Fragmentet fra omkring 1300 har ved at knytte Lejrekrøniken til bibelhistorien hævet de tysk-romerske overgreb på Danmark op på et højere plan og givet dansk historie et verdenshistorisk præg. Desværre ved vi ikke, hvem forfatteren var, eller hvor han udførte sit arbejde. I betragtning af ærkesædets veldokumenterede stilling i dansk annalistik kan man gætte på Lund, men sikkert er det ikke. Blot kan vi konstatere, at han var en meget bevidst nationalist, og at han virkede i sidste tredjedel af 13. eller begyndelsen af 14. århundrede.

Stof fra Lejrekrøniken og Lundeårbogen genfinder vi i den såkaldte Rydårbog, en beretning om det danske folks historie fra kong Dan til

¹⁷ *Scriptores Minores I*, s. 36f.

1288. Fra kong Dan til Sven Estridsen har beretningen nærmest krønikeform, men fra Sven Estridsens tid sætter årbogsformen ind. Denne opbygning følger eksemplet fra Lundeårbogen. Spørgsmålet om Rydårbogens komplicerede overlevering kan ikke diskuteres nærmere i denne sammenhæng.¹⁸ Kort fortalt findes der i dag fire versioner af Rydårbogen: en latinsk til 1288 og to dansksprogede til henholdsvis 1295 og 1314, der begge går tilbage til en nu tabt latinsk version, som ikke kan have været identisk med den overleverede latinske version, men må have stået den nær. Den fjerde version er en senmiddelalderlig, dansksproget parafrase til 1226, der står den latinske version til 1288 nær, og måske er blevet til på grundlag af det håndskrift i Hamburg Stadtbibliothek, hvori denne er overleveret.¹⁹ Tilblivelsen af Rydårbogen må derfor sættes til årtierne omkring 1300. Hvis Rydårbogen er blevet til i cistercienserklostret i Ryd, hvilket ikke er sikkert, da navnet først blev givet af Langebek i 1772, kunne man med en vis ret gætte på, at det er sket i forbindelse med klostrets reablering i 1289.²⁰ Hvor årbogen end er blevet til, bygger den i alt væsentligt på lundensisk materiale. Afhængigheden af Lundeårbogen og Lejrekrøniken er allerede omtalt; derudover spores Colbazårbogen og Valdemarårbogen.

Rydårbogen har dog hverken anvendt det universalhistoriske indledningsparti fra Colbazårbogen og den ene gren af lundeårbogsoverleveringen eller den med universalhistoriske notitser iblandede bibelhistorie fra AM 843, 4°. I stedet indledes med et udtog af Saxo Grammaticus tilføjet stof fra de tidligere nævnte værker. Emnet for fremstillingen slås fast fra starten: »Her begynder beretningen om det danske folks oprindelse, således som det er overleveret i gamle historier, og om dette folks konger og disses bedrifter fra Dan, den første konge, ligetil de nyere; hvilke krige de udkæmpede, hvilke triumfer de høstede og hvorledes de endte livet (...).« Kongernes bedrifter består i meget høj grad af krige mod tyskerne, og triumferne af undertvingelse af tyskerne. Derudover præges Rydårbogen af stærkt negative udsagn om tyskerne; det mest berømte er nok annalistens udbrud i forbindelse med skildringen af Valdemar Sejrs tilfangetagelse i 1223: »Mærk dig, læser, at tyskerne

¹⁸ Se Anders Leegaard Knudsen: *Saxostudier og rigshistorie på Valdemar Atterdags tid*. (Skrifter udgivet af Institut for Historie ved Københavns Universitet – Bind 17) Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet 1994, s. 9-17; samt art. »Annales Ryenses« In: *Medieval Nordic Literature in Latin. A Handbook of Authors and Anonymous Works (ca. 1100-1530)*. Eds. H. Aili, K. Friis-Jensen & L.B. Mortensen. (under udgivelse).

¹⁹ Jeg takker lektor Thorkil Damsgaard Olsen, Institut for nordisk filologi, for udbytterige samtaler om Rydårbogen.

²⁰ Se *Saxostudier og rigshistorie* (som note 18), s. 16.

aldrig eller sjældent har fået overtaget eller høstet triumfer undtagen ved forræderi og svig, som de har fra naturens hånd, således som det fremgår af tilfangetagelsen af de nævnte to konger og af mange andre ting.« Bemærk parallelliteten mellem Rydårbogens program for skildringen af de danske kongers bedrifter og karakteristikken af tyskerne »bedrifter«. Den dansk-tyske modsætning og danskernes retfærdighed er tydeligt nok et hovedanliggende for annalisten. Til dette formål kunne han anvende Saxo, Lejrekrøniken og Lundeårbogen, som alle bød et rigt materiale hertil. De øvrige aspekter hos Saxo – den romerske dimension og Frelsheshistorien – fik lov at ligge uudnyttet hen.

Rydårbogen repræsenterer et uhyre bevidst forsøg på at skildre den danske historie som fra starten bestemt af modsætningen mellem danskere og tyskere, med danskerne i helterollen. Til dette formål ændrede forfatteren det indledende parti, så den universalhistoriske dimension blev væk, og Saxos imponerende kongerække trådte i stedet. Lejrekrøniken med dens langt færre konger kunne stadig levere supplerende stof, men ikke være hovedstammen i skildringen. Så udtyndet det saxoniske stof end er, så repræsenterer optagelsen i Rydårbogen dog et gennembrud for Saxo Grammaticus' udlægning af Danmarks historie – den har været på programmet lige siden!

Rydårbogen fik stor udbredelse og danner bl.a. hovedstammen i Ribeårbogen.²¹ Denne mangler i dag indledningen og begynder med året 926, men der ingen grund til at tvivle på, at den oprindelig har haft hele det indledende parti fra Rydårbogen. Den rummer også det tidligere nævnte udbrud i anledning af Valdemar Sejrs og Valdemar den Unges tilfangetagelse under året 1223, med den lille tilføjelse, at »tyskerne aldrig eller sjældent har fået overtaget over danerne (...).« Ribeårbogen, der formentlig bærer sit navn med rette, går til 1324 og er sandsynligvis afsluttet ikke længe efter dette år. Rydårbogen er blevet kaldt den eneste tyskfiendtlige danske årbog,²² men Lundeårbogen og Ribeårbogen vidner om nationalistiske følelser både før og efter Rydårbogens affattelse, og i hver sin ende af landet.

Rydårbogen er også benyttet i en meget dårligt overleveret årbog til 1268, der af Ellen Jørgensen kaldes »Slesvigske Årbog« og af Kroman »Annales Sorani ad 1268.« Det tabte forlæg for Vedels afskrift kom fra

²¹ Danmarks middelalderlige annaler. Udg. ved Erik Kroman. København 1980, s. 254-267; jf. også Ellen Jørgensens indledning til Ribeårbogen i *Annales Danici Medii Ævi*. København 1920, s. 26-27.

²² Erik Arup: »Kritisk vurdering af klagedigtet af 1329.« *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 3. rk. 16. (1926), s. 31.

Sorø, men om årbogen også er blevet til dér, er usikkert. Årbogen nævner de danske kongers undertvingelse af diverse riger, men er så fragmentarisk overleveret, at det er umuligt at afgøre, i hvilket omfang den havde overtaget Rydårbogens nationalistiske tendens.²³

Rydårbogen har tillige været anvendt i »Saxokompndiet« og dets fortsættelse »Jyske Krønike« fra 1340erne. Her er der imidlertid foretaget en ny og langt mere tekstnær forkortelse af Saxo Grammaticus, og Rydårbogen er anvendt til at supplere forkortelsen. I Jyske Krønike spiller Rydårbogen dog en større rolle. Selvom Saxokompndiet og Jyske Krønike er moderat nationalistiske, udelader de meget af det antityske stof både fra Saxo og Rydårbogen. Epitomator indtager ikke nogen entydigt nationalistisk stilling til dansk historie. Selvom tilfangetagelsen af Valdemar Sejrs og hans søn på Lyø i 1223 fordømmes som en forræderisk handling, fordømmes også Valdemar Sejrs omgåelse af den ed, han måtte aflægge ved sin frigivelse på ikke at søge hævn. Selvom paven havde annulleret eden, udlægges nederlaget ved Bornhøved i 1227 som en straf for kongens mened. Saxokompndiet og Jyske Krønike blev, i forskellige former, senmiddelalderens mest udbredte historieværk; den nedtonede nationalisme må være faldet mere i tidens smag. Dette kunne hænge sammen med den danske unionspolitik, men emnet kan ikke behandles i denne sammenhæng.²⁴

Kongekrønikerne

En i form og stil mere beskeden historiografisk genre er de små kongerækker, der er overleveret både på latin og dansk.²⁵ De udvider undertiden de tørre meddelelser med så mange oplysninger, at de nærmer sig krønikegenren. Det er alment accepteret i forskningen, at de er lærde kompilationer, snarere end skriftlige nedfældelser af folkelig tradition. Dette passer meget godt med den kendsgerning, at mange af dem synes at rumme materiale fra Lund, der var centrum for den tidlige danske annalistik. Kongerækkerne kan da også meget vel oprindeligt være for-

²³ Kroman: Danmarks middelalderlige annaler, s. 98-105; Ellen Jørgensen: *Annales Danici*, s. 21-22, og 132-135; A.K.G. Kristensen: Danmarks ældste annalistik, s. 70-71.

²⁴ Saxostudier og rigshistorie på Valdemar Atterdags tid (som note 17); »The Use of Saxo Grammaticus in the Later Middle Ages.« *The Birth of Identities. Denmark and Europe in the Middle Ages*. Ed. by Brian Patrick McGuire. København 1996, s. 147-160.

²⁵ Genren og teksterne er behandlet i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 9, s. vv. »Kongekrøniker« og »Kungälängder«; Ellen Jørgensen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800.*, passim; samme: *Middelalderlig historisk Litteratur paa Modersmaalet. Indledning og Supplement til M. Lorenzens Gammeldanske Krøniker*. København 1930.

stadier til krøniker eller årbøger.²⁶ Af praktiske hensyn bliver latinske og dansksprogede kongerækker behandlet hver for sig.²⁷

Den tidligste stammer fra det kendte håndskrift *Necrologium Lundense* og kaldes i forskningen blot »Den danske kongerække fra *Necrologium Lundense*«. Den går i sin nuværende form fra Harald Klak til Valdemar Sejr, men er blevet til i flere omgange; oprindeligt begyndte den med Sven Estridsen. Der kan ikke spores nogen national tendens i denne kongerække, hvis formål var en redegørelse for Danmarks kristne konger til brug ved domkapitlet i Lund.

Den ligger til grund for en kongerække fra Valdemar Sejrs tid, der fandtes i et nu tabt håndskrift fra Næstved St. Peder kloster fra omkring 1300. I denne kongerække, kaldet »Katalog over Danmarks konger«, er der i begyndelsen tilføjet ni hedenske konger, startende med kong Dan, uden at det i dag kan afgøres, hvornår de hedenske konger er føjet til. Heller ikke i denne kongerække spores nationalisme; fra Sven Estridsen følger den »Den danske kongerække fra *Necrologium Lundense*«, og sagnkongerne synes ikke tilføjet i nationalt selvhævdende øjemed.

Fra Næstved St. Peder kloster kendes også en »Kort dansk kongekrønike og kongerække«, der var overleveret i det samme tabte håndskrift som »Katalog over Danmarks konger«. Denne kongerække opregner 78 danske konger fra Dan til Valdemar Sejr. Den sidste del af kongerækken antager krønikekarakter og slutter med Valdemar Sejrs tog til Estland i 1219. Kilderne er Saxo Grammaticus, Adam af Bremen, Roskildekrøniken med fortsættelse, og *Translatio Sancti Canuti Ducis*. Derimod har der ikke kunnet konstateres afhængighed af »Kataloget«, begge værker har forefundtes i klostret, hvor de endda har været optaget i samme håndskrift, det ved Københavns brand i 1728 brændte E 39 i Universitetsbiblioteket. Dette håndskrift kunne se ud til at have rummet klostrets historiske litteratur; foruden de to nævnte skrifter rummede det Honorius af Autuns *Imago mundi*, Yngre Næstvedårbog (821-1300 med en enkelt tilføjelse 1505), Roskildekrøniken med fortsættelse, uddrag af Adam af Bremens 4. bog og forskellige pavelister. Forlæggene til disse værker skal søges i Lund. Affattelsen af »Kort dansk kongekrønike og kongerække« må antages at være sket under Valdemar Sejr, selvom det ikke helt kan udelukkes, at en omkring 1300 virkende

²⁶ I den følgende korte gennemgang er »Abbed Vilhelms genealogi over de danske konger« (Scriptores Minores I, s. 152-155 & 176-185) udeladt, da den dels var beregnet til rent udenrigspolitiske formål, nemlig de diplomatiske og juridiske stridigheder i anledning af Filip August af Frankrigs forskydelse af sin danske dronning, Ingeborg, dels ikke har spillet nogen rolle i Danmark.

²⁷ De latinske kongerækker er udgivet af Gertz i Scriptores Minores I, s. 147-194.

kompiletor har valgt at slutte med erobringen af Estland, fordi det betegnede højdepunktet af Valdemar Sejrs magt. »Kort dansk kongekrone og kongerække« er moderat selvhævdende med hensyn til de danske kongers bedrifter, men savner nationalistiske udgydelser i stil med Rydårbogen.

I tilknytning til den yderst spinkle overlevering af Sven Aggesen finder vi »En ukendt forfatters genealogi over de danskes konger«, der går fra Dan til Christoffer 1. Den antages at være blevet til i Christoffer 1.s, eller muligvis Erik Glippings tid, men er i sin foreliggende form så bearbejdet af Stephanius, at dens middelalderlige form næppe kan afgøres.

Fra håndskriftet »Kong Valdemars Jordebog« stammer »Navnene på de danskes konger«, en kongerække fra Dan til Erik Glipping, der bygger på den førnævnte »Korte kongekrone etc.«, eller måske snarere dennes lundensiske forlæg, og Rydårbogen. Den må være blevet til i Erik Glippings tid, dvs. 1259-1286, og bygger i udpræget grad på lundensisk materiale, selvom den kan være kompileret i Sorø kloster. Formålet synes at være legitimeringen af Erik Glippings kongeværdighed gennem hans optagelse i den danske kongerække. I spørgsmålet om nationalisme synes den at være neutral.

Med anvendelsen af næsten de samme kilder, Saxo, Adam af Bremen, Roskildekroniken, og »Kort kongekrone og kongerække« udarbejdedes »De danskes konger«, en kongerække fra Dan til Christoffer 2., der må stamme fra 1319-1332. I perioden 1326-29 var Christoffer 2. ganske vist sendt i landflygtighed og barnekongen Valdemar 3. indsat af en kreds af danske stormænd og grev Gerhard 3. af Holsten (»den kullede greve«), men det kan ikke udelukkes, at kongerækken netop bestrider dette kongeskiftes gyldighed, hvorfor Christoffer 2.s dødsår bliver *terminus ante quem*. I national henseende er »De danskes konger« neutral.

De hidtil nævnte kongekroniker har alle været latinske, men sideløbende hermed fandtes dansksprogede kongerækker og -kroniker.²⁸ De går normalt under navnene »Sagnkroniken i Stockholm«, »Rune-kroniken«, »Kongetallet« og »Gesta Danorum på dansk«.

»Sagnkroniken i Stockholm«, der kun er overleveret som et fragment, begynder med Dan og ender i dag med kong Bjørn (den 65. konge). Den er nationalistisk og fremhæver Danmarks undertvingelse af Tyskland, samt den skade »udenlandske mænd« har gjort Danmark.

Ligeledes fragmentarisk overleveret er »Rune-kroniken«, der er over-

²⁸ De dansksprogede kongerækker er udgivet af M. Lorenzen i *Gammeldanske Krøniker*. København 1887-1913; samt i Ellen Jørgensens tidligere nævnte indledning og supplement hertil (note 25).

leveret i den berømte *Codex Runicus* af Skånske Lov. Den går i dag fra Frode Hadingsøn til Erik Menved. »Runekrøniken« fremhæver også undertvingelsen af Tyskland. Den bygger på lundensisk stof og skal formentlig, ligesom *Codex Runicus* i det hele taget, dateres til omkring 1300.

»Kongetallet« er overleveret i fem nærtstående versioner, nu kaldet A-E. Det har oprindeligt gået fra Dan til Erik Menved, men »Kongetallet D« er senere fortsat til Erik af Pommern. »Kongetallet A-D« er neutralt i national henseende, men »Kongetallet E«, som er udvidet i forhold til A-D, er mere nationalt selvhævdende. »Kongetallet« bygger på lundensisk stof og må være blevet til på Erik Menveds tid.

Det samme gælder »Gesta Danorum på dansk«, der går fra Dan til Erik Menved og er moderat nationalistisk. I såvel »Runekrøniken«, som »Kongetallet« og »Gesta Danorum på dansk« spores en skånsk tradition, der også findes i »Navnene på de danskes konger« fra »Kong Valdemars Jordebog«. I betragtning af Lunds dominerende stilling i dansk historiografi i denne periode, kan dette dog ikke undre. Vi har da også set, at den lundensiske tradition blev udnyttet i Næstved.

Hidtil har vi set på affattelsestiden for en række nationalistiske tekster fra 2. halvdel af 13. og begyndelsen af 14. århundrede. Af praktiske grunde måtte alle kongerækkerne og de mindre kongekrøniker behandles samlet, selvom ikke alle var nationalistiske. De ikke-nationalistiske årbøger vil blive behandlet nedenfor, men forinden skal der kastes et blik på dateringerne af en række håndskrifter med historisk indhold.

Håndskrifternes vidnesbyrd

I det såkaldte Angersfragment af Saxo Grammaticus besidder vi fire blade af Saxos kladde. Vi kan heri følge hans arbejdsmåde via de randbemærkninger og interlineære glosser, der er tilføjet. Der er dog også indføjet kommentarer med en senere hånd, der i forskningen almindeligvis kaldes »den 3. hånd«, selvom den nok rettere burde hedde den 2. hånd. For at undgå forvirring er den alment kendte betegnelse dog at foretrække. Som næsten alle glosser er indførslerne med »den 3. hånd« svære at datere, og der har været givet flere bud på en datering. Jeg har andetsteds argumenteret for, at den almindeligt udbredte datering til omkring 1340 var baseret på en række ikke-holdbare argumenter.²⁹ Efter en fornyet palæografisk undersøgelse finder jeg intet til hinder for

²⁹ Anders Leegaard Knudsen: »Another Look at the so-called Third Hand in the Angers Fragment of Saxo Grammaticus.« *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin publiés par le directeur de l'Institut* 59 (1989), s. 359-365.

at acceptere Bruuns datering til omkring 1300, men spørgsmålet er ikke nemt at afgøre.³⁰ Hvis denne datering er rigtig, og ingen kan datere middelalderlig skrift mere præcist end inden for et kvart århundrede (og da slet ikke glosser), kan det konstateres, at Saxo Grammaticus' oldtidsafsnit blev nærlæst af en læser i den periode, der særligt optager os her. Tilmed interesserede han sig specielt for det afsnit, hvori tyskerne for første gang gjordes tributpligtige til danskerne.

Denne interesse for Saxo i tiden omkring 1300 falder smukt i tråd med den kendsgerning, at de få andre bevarede håndskriftfragmenter – Kall-Rasmussens, Lassens og Plesners – alle dateres palæografisk til slutningen af 13. århundrede.³¹ På dette tidspunkt var interessen åbenbart stor nok til, at der blev investeret i den bekostelige opgave at afskrive Saxo.

Den historiske interesse kunne antage kuriøse former, som når Skånske Lov og den ovennævnte »Runekrønike«, samt »Kongetallet A« m.m. er overleveret i et runehåndskrift. Runehåndskrifter var formentlig meget sjældne. Udover den nævnte *Codex Runicus* kendes i dag blot et fragment i Kungliga Biblioteket i Stockholm (A 120), med et brudstykke af en mariaklage. Ole Worm udgav i *Fasti Danici* 1626 en runekalender, som siden er gået tabt. Der kendes ikke andre middelalderlige eksempler end disse tre.³² Formentlig er der tale om en antikvarisk interesse for den gamle skrift, som stadig nød en vis udbredelse blandt håndværkere.³³ Bortset fra disse eksempler synes interessen for dansk

³⁰ Chr. Bruun: Angers-Fragmentet af et Haandskrift af Saxo Grammaticus. Lykønskningskrift til Københavns Universitet ved dets firehundredears Stiftelsesfest fra det store kgl. Bibliothek. København 1879.

³¹ Alle fragmenterne er udgivet flere gange, senest af Erik Kroman i *Corpus codicum Danicorum Medii Aevi*, vol. IV. København 1962, med indledning s. XV-XVII. Lidt lettere tilgængelig er udgaven i Apoteker Sibbernsens Saxobog. København 1927. Kroman redegjorde for sine overvejelser vedr. fragmenterne og Saxo generelt i Saxo og Overleveringen af hans Værk. (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, nr. 278) København 1971. Efter Karsten Friis-Jensen: »Do the Lassen and the Kall Rasmussen fragments of Saxo Grammaticus's »Gesta Danorum« belong to the same codex?« In: *A Literary Miscellany Presented to Eric Jacobsen*. Ed. G.D. Caie and H. Nørgaard. København 1988, s. 67-71, kan det anses for godt gjort, at Lassens og Kall Rasmussens fragment stammer fra samme codex. Udover Saxos egen kladder har vi derfor rester af to middelalderlige håndskrifter, begge fra slutningen af 13. århundrede.

³² Se Peter Skautrup's art. »Runehåndskrifter« i *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder 14*, sp. 460ff.

³³ Se herimod Aslak Liestøl's art. »Runer« i *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder 14*, ssp. 471-478. Liestøl antager, at runerne har været brugt parallelt med latinske bogstaver i alle sociale lag. Denne antagelse holder muligvis stik for Norges vedkommende, men det ses ikke at have været tilfældet i Danmark, hvor flertallet af middelalderlige runeindskrifter netop er håndværkerindskrifter.

oldtidshistorie ikke at være sværmerisk; der kan ikke konstateres arkaiserende strømninger i kunst, navngivning o.l.

Den ikke-nationalistiske historieskrivning

Det er i det foregående allerede vist, at ikke al dansk historieskrivning i middelalderen var nationalistisk. Flere af de små kongerækker og -krøniker var neutrale i national henseende, når bortses fra den patriotisme, der kan ligge i opregnelsen af en meget lang kongerække, der tilmed har holdt sig indenfor den samme slægt. Store dele af den danske annalistik var imidlertid slet ikke interesseret i oldtidshistorien. Fra Lund kendes en årbog 1130-1254 (nu kun kendt som »Dansk-svenske annaler 916-1263«, hvor notitserne før 1130 og efter 1254 er svenske tilføjelser) og en årbog 1074-1255 (nu kun overleveret i en dansk oversættelse af det latinske forlæg). I senmiddelalderen kompileredes »Skånske Årbog«, der begynder med 1316 og slutter med 1389. »Valdemarårbogen«, der bygger på et lundensisk forlæg, indledes med en notits om Sven Estridsens død i 1074, men går derefter fra 1130 til 1219. Årbøgerne fra Næstved, »Ældre Næstvedårbog« og »Yngre Næstvedårbog«, dækker henholdsvis 1130-1228 og 821-1300 (med en enkelt tilføjelse fra 1505). »Yngre Næstvedårbog« går ganske vist bag om det almindelige begyndelsesår 1130, men baserer sig for dette partis vedkommende på Roskildekrøniken, hvis interesse alene er de kristne konger og derfor må begynde med den første kristne konge, Harald Klak, som blev konge i 821 og døbt i 826.

Fra Sorø kendes tre værker; »Ældre Sorøårbog« (1130-1300), »Yngre Sorøårbog« (1202-1347) og »Ældre sjællandske Krønike« (1028-1307).³⁴ Begyndelsesåret for »Ældre sjællandske Krønike« er Olav den Helliges dødsår og notitserne vedrørende dansk historie er sparsomme før 1130.

Det samme kan siges om »Essenbækårbogen« (1020-1323), der direkte eller indirekte bygger på »Rydårbogen«. Der er nær forbindelse mellem »Essenbækårbogen« og en årbog fra en mindebog fra franciskanerkonventet i Visby (67-1287). Trods det tidlige begyndelsesår sætter de danske notitser først rigtigt ind fra 1101.

³⁴ Derimod er det usikkert om fortsættelsen »Yngre sjællandske Krønike« (1308-1363) også stammer fra Sorø, jf. Kai Hørbys anmeldelse af Leif Szomlajski: Yngre Sjællandske Krønike. I Historisk Tidsskrift Bd. 75, s. 133-140.

Sammenfatning

Det 13. og 14. århundrede er den danske årbogsskrivnings storhedstid. En række af de danske årbøger har mere eller mindre fyldige partier med oldtidens historie og er præget af en nationalistisk, særlig tysk-fjendtlig holdning. Denne lyst til at give en nationalistisk udlægning af den danske oldtid begynder o. 1265 med Lundeårbogens 1. redaktion, men kulminerer i sidste del af 13. århundrede og første del af 14. århundrede. Efter Lundeårbogens forsøg med at anvende Lejrekrønikens udlægning af den danske oldtid, slår Saxo Grammaticus massivt igennem i årtierne omkring 1300. Denne tid må regnes for Saxos egentlige gennembrudstid, omend gennembruddet navnlig sker i form af forkortelser. I mere eller mindre bearbejdet form dominerer Saxo den danske historieopfattelse igennem resten af middelalderen.

Selve det faktum, at nationalismen og interessen for oldtiden ikke findes i hele den danske historieskrivning, godtgør, at forekomsten er udtryk for et bevidst valg, snarere end det tilfældige resultat af kompilation af de forhåndenværende kilder. Den udpræget nationalistiske Rydårbog har leveret stof til store dele af den senere historieskrivning, således Ribeårbogen, Essenbækårbogen og Årbogen 67-1287, men blot Ribeårbogen har overtaget oldtidsafsnittet og den højspændte nationalisme.

Selv den historieskrivning, der tilsyneladende neutralt fortæller om kongeskifter og begivenheder, er ret beset præget af en national indstilling. Andre historiske genrer stod til rådighed: klosterkrøniker, f.eks. den der er bevaret fra Øm kloster,³⁵ eller levnedsskildringer, som »Biskop Gunners levned«.³⁶ Universalhistorien og/eller bibelhistorien var populære genrer i hele Europa, ligesom helgenlegender (hvis man vil regne denne genre til historiografien) var udbredte.³⁷ Den historiske interesse behøver derfor ikke at finde et nationalhistorisk udtryk. Når den gør det, må det derfor siges at være udtryk for en identifikation med det nationale, en moderat nationalisme eller patriotisme, om man vil. Denne middelalderlige nationalbevidsthed kunne imidlertid, som vi har set, også finde aggressive og stærkt selvhævdende udtryk. Denne

³⁵ *Scriptores Minores* II, s. 153-264.

³⁶ *Scriptores Minores* II, s. 265-278.

³⁷ Vedr. universalhistorie og bibelhistorie henvises til de gængse oversigter over den middelalderlige historieskrivning. I det tidligere omtalte håndskrift AM 843, 4°, der indledes med en bibelhistorie med universalhistoriske notitser, er netop indledningen stærkt kommenteret og glosseret, mens der kun er få kommentarer og glosser til Lejrekrøniken og Lundeårbogsfragmentet – et tydeligt vidnesbyrd om interesse!

yderligtgående nationalisme fandtes tilsyneladende navnlig i slutningen af 13. og begyndelsen af 14. århundrede.

II. MÅLGRUPPEN

Fremkomsten af så mange både korte og lange tekster indenfor et relativt kort tidsrum kræver en forklaring. Masseproduktion af tekster til dækning af forventet kommende efterspørgsel kendes ikke i middelalderen. Tværtimod viser alle undersøgelser af bogproduktionen, at den foregik som bestillingsarbejde eller til eget behov.³⁸ Det har den moderne historiker nyttige konsekvens, at man kan slutte temmelig direkte fra »oplagsstørrelse« til efterspørgsels omfang – et forhold der formentlig først ændrer sig med bogtrykkerkunstens udbredelse. De ovennævnte tekster bevidner med andre ord en nationalistisk interesse i hele det danske rige for den danske oldtid, men hos hvem? Hvem efterspurgte egentlig historieskrivning i højmiddelalderen?

Læsefærdighed

Hvis vi ser bort fra historieskriverne selv, hvis læsning af andres værker lader sig dokumentere med større eller mindre sikkerhed, så er der mig bekendt kun ét utvetydigt vidnesbyrd om læsning af historieskrivning i det middelalderlige Danmark, og det stammer tilmed fra senmiddelalderen. I den såkaldte kejserproces om herredømmet over Sønderjylland i 1424 aflagde en række gejstlige og verdslige danske rigsråder vidnesbyrd om Sønderjyllands statsretlige tilknytning. De verdslige rigsråder (alle fra højadelen) erklærede, at det var almindeligt kendt, at Sønderjylland var en del af det danske rige, og at de aldrig havde hørt andet. De gejstlige rigsråder (de højadelige bisper) erklærede det samme, men begrundede deres udsagn med, at de havde læst det i gamle og troværdige krøniker. Det samme vidnesbyrd aflagde en borgmester i Flensborg, som efter navnet at dømme kunne være af tysk afstamning.³⁹

³⁸ Se f.eks Lauritz Nielsen: Danmarks middelalderlige Haandskrifter. København 1937 og for almeneuropæiske forhold Bernhard Bischoff: Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters. (Grundlagen der Germanistik 24) 2., überarb. Aufl. Berlin 1986, s. 291-305. Jf. også Dansk litteraturhistorie 1. Fra runer til ridderdigtning o. 800-1480. Gyldendal 1984, s. 381-403; samt Paul Lehmann: »Håndskriftmarkeder«, Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder 7, sp. 216-218; og Erik Kroman: »Skriver. Danmark«, KLN 15, sp. 693f.; Niels Skyum-Nielsen: Fruer og Vildmænd I. Dansk Middelalderhistorie 1250-1340., s. 179-181.

³⁹ Jf. The Use of Saxo Grammaticus in the Later Middle Ages, s. 156ff.

Det er i denne sammenhæng ligeegyldigt, om udsagnene er sande. Det vigtigste er, at bisperne og borgmesteren tydeligvis forventede at blive troet, når de angav læsning som grundlaget for deres viden. Derimod syntes de højadelige mænd ikke at have læst krøniker, omend det ikke principielt kan udelukkes, at de havde læst sig til deres viden, men blot ikke anførte det, fordi det ikke ville virke troværdigt. Tager vi deres udsagn for pålydende, stammer deres viden fra andres fortællinger. Som vi siden skal se, er dette det almindelige mønster.

Der er et par eksempler på personer, som har haft mulighed for at læse historiske værker. Rigsråden Eggert Frille lod en omfangsrig, plat-tysk kejser- og pavekrønike afskrive (nu AM 29, 2°), men om han også har læst den lader sig ikke kontrollere. Hans læse- og skrivefærdighed er i det mindste veldokumenteret.⁴⁰ En anden rigsråd, omend fra en betydelig mere fremtrædende slægt, var rigshofmesteren Erik Ottesen Rosenkrantz, der i 1478 lod fremstille et håndskrift af én af de to plat-tyske oversættelser af *Compendium Saxonis* med *Jyske Krønike*. Hensigten med at lade afskriften fremstille fremgår ikke explicit, men da Erik Ottesen i et dansksproget forord holdt i 1. person singularis funderer over alle de bøger, han har læst eller hørt, så kan vi med en vis ret formode, at hensigten har været mere end blot liebhaveri.⁴¹ Pointen er imidlertid, at vi ikke med sikkerhed kan afgøre, om han havde læst eller hørt netop denne krønike – begge muligheder står åbne.

Både Eggert Frille og Erik Ottesen Rosenkrantz opfyldte de to betingelser for læsning af historieskrivning: læsefærdighed og adgang til historiske værker. Alle overvejelser om emnet må tage udgangspunkt i vor viden om disse betingelser.

Hvad vi ved om historisk litteratur i danske middelalderlige biblioteker er samlet af Ellen Jørgensen i artiklen »Studier over danske middelalderlige Bogsamlinger« fra 1912.⁴² Hendes konklusion er, at antallet af historiske værker ikke var særlig stort, hvoraf igen følger, at kendskabet til dem ikke var særlig udbredt. Det skal dog bemærkes, at en række af de værker, som Ellen Jørgensen selv udgav i *Annales Danici medii ævi*, er overleveret i middelalderlige håndskrifter, som idag ikke lader sig lokalisere til et bestemt middelalderligt bibliotek, men som dog må have haft et opholdssted. Disse håndskrifter skal derfor lægges til de af

⁴⁰ Troels Dahlerup: De fire stænder 1400 – 1500. (Gyldendal og Politikens Danmarks-historie bd. 6), s. 216f; Harry Christensen: »Adel og kultur i det 15. århundredes Danmark. Et essay«. Festskrift til Troels Dahlerup (1985), s. 132.

⁴¹ Anders Leegaard Knudsen: Saxostudier og rigshistorie på Valdemar Atterdags tid. København 1994, s. 80.

⁴² Historisk Tidsskrift 8. rk. 4. bd., s. 1-67.

Ellen Jørgensen omtalte. Den indbyrdes forbindelse mellem disse værker er endvidere i sig selv et vidnesbyrd om læsning og brug.

Læsefærdigheden i det middelalderlige Danmark er endnu ret sparsomt undersøgt, men enkelte, vigtige fremstillinger findes dog. Thorkil Damsgaard Olsen har behandlet emnet i Gyldendals danske litteraturhistorie og Karen Schousboe har lavet en undersøgelse af læsefærdighedens rolle i det danske samfund med udgangspunkt i to adelsarkiver.⁴³ Nanna Damsholt har undersøgt spørgsmålet om kvinders læsefærdighed og konkluderer, at den blandt verdslige generelt synes mere udbredt hos kvinder end hos mænd. Nanna Damsholts materiale peger navnlig på biblen og andre religiøse tekster som kvindeligt læsestof, snarere end historieskrivning.⁴⁴ Der kunne dog inddrages et senmiddelalderligt eksempel som supplement til Nanna Damsholts fremstilling. I domprovst Hans Urnes testamente fra 1503 nævnes arvingerne til et stort parti bøger, herunder den plattyske oversættelse og fortsættelse af *Compendium Saxonis* med Jyske Krønike: *De denscke kroneke*. Domprovsten synes omhyggeligt at have udvalgt modtagerne af de eksemplarer af bogen, han havde til rådighed. Modtagerne, der navnlig synes at have været lavadelige damer, som var indgiftede i Urneslægten, må derfor formodes at have haft interesse for fremstillingen af Danmarks historie.⁴⁵ Vi ved imidlertid ikke med sikkerhed, om de selv forventedes at læse værket.

Konklusionen af dette er, at der kun har været yderst få læsere af historiske værker. Selvom indtrykket måske snyder lidt, fordi et enkelt håndskrift kan have haft mange læsere, hvis blot det fandtes i et tilgængeligt og velbesøgt bibliotek, kan der næppe være tvivl om, at konklusionen i hovedtræk er rigtig. For en ordens skyld vil jeg gerne pointere, at jeg ikke dermed stiller mig afvisende overfor en af literacy-forskningens vigtige resultater, nemlig at en vis, minimal læsefærdighed var mere udbredt end af historikerne tidligere antaget.⁴⁶ Tværtimod deler jeg denne antagelse, men som det også fremgår af forskningen, havde denne læsefærdighed og evt. skrivefærdighed navnlig praktisk-admini-

⁴³ Dansk litteraturhistorie (som n. 38), s. 381-403. Karen Schousboe: »Literacy and Society in Medieval Denmark.« Mogens Trolle Larsen (red.): *Literacy and Society*. Cambridge 1985.

⁴⁴ Nanna Damsholt: »Læs ofte og lær så meget du kan! Om kvinders læse- og skrivefærdighed i middelalderen.« Kirkehistorier. Red. af Nanna Damsholt, Grethe Jacobsen og Niels Henrik Holmqvist-Larsen. 1996, s. 57-72 (særlig s. 62-68).

⁴⁵ Se min behandling i *Saxostudier og rigshistorie*, s. 80ff. Denne bog fremkom for sent til at Nanna Damsholt kunne inddrage den i sin undersøgelse.

⁴⁶ En fremragende indføring i emnet er M.T.Clanchy: *From Memory to Written Record*. 2. ed. 1993.

strative formål. En virkning af denne elementære læse- og skrivefærdighed kan dog formodes at have været en generel tiltro til skriftligt materiale.

Mundtlig formidling

Konstateringen af det ringe antal læsere falder fint i tråd med Franz-Josef Schmales overvejelser over situationen på tysk område.⁴⁷ Han formoder en ringe virkningsgrad af den del af historieskrivningen, som kan kaldes samtidshistorie, simpelthen fordi den kun fandtes i få håndskrifter (evt. kun et enkelt), samt generelt få læsere.

Antagelsen om den ringe virkningsgrad bunder i, hvad man næsten kunne kalde literacy-forskningens skødesynd: opfattelsen af mundtlighed og skriftlighed som to konkurrerende størrelser (evt. som hinanden uvedkommende og uden indbyrdes berøring). Denne opfattelse er gammel, og selvom de fleste literacy-forskere uden tvivl vil afvise dens gyldighed, så kan det i praksis være svært at frigøre sig fra den.

Udforskningen af mundtlighed har ikke mindst været præget af den såkaldte »oral composition« teori. Denne teori går i al korthed ud på, at det er karakteristisk for den mundtlige digtning, at digtene komponeres ved hver fremførelse og således ikke har en én gang for alle fastlagt form. Digtene bygges op over faste motiver, men den konkrete handling udformes som en kortere eller længere række af episoder, der skildres ved hjælp af faste formler. Disse formler går igen i hele repertoiret, som derved får et fælles præg.⁴⁸ En nedskrivning af et sådant digt er derfor kun et vidnesbyrd om én blandt mange versioner. Hvis nedskriften kommer til at fiksere digtet, dør kunsten i en vis forstand – digtene lever kun ved at være i konstant ombrydning. Oral composition-teorien repræsenterer derfor den mest radikale opdeling af digtekunsten i en mundtlig og en skriftlig sfære, der intet har med hinanden at gøre.

Heroverfor må det betones, at den nyere forskning har påvist, at skriftlighed i middelalderen overalt går hånd i hånd med mundtlighed: mundtligt udlagde og forvaltede læsekyndige nedskrevet visdom for

⁴⁷ Franz-Josef Schmale: Funktionen und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung. Eine Einführung. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1985, s. 143-164.

⁴⁸ Teorien er introduceret i Danmark af Minna Skafte Jensen i »Hovedlinier i de sidste aartiers Homerforskning.« Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning. Udg. af Det filologisk-historiske Samfund Nr. 267. København 1968; se også samme: »Homer og hans tilhørere« Gyldendal 1992, s. 19-32.

andre, såvel analfabeter som mere eller mindre læse- og skrivekyndige.⁴⁹ Eksempler er ikke svære at finde: mange diplomer er stilet til »alle der ser dette brev eller hører det læse« (*omnibus presens scriptum lectoris vel auditoris*).⁵⁰ Selvom der i dette tilfælde er tale om en standardudgave af inscriptioformlen, forudsætter den klart, at en del af de personer, diplommet angår, kun får kendskab til indholdet på anden hånd – nemlig ved oplæsning. Visse stadsretter, og muligvis også landskabslovene, læstes op for tingfolket.

Præsterne udlagde og fortolkede biblen for deres menighed, abbederne og abbedisserne udlagde og fortolkede ordensreglen for de klostergivne (det er forskelligt fra orden til orden, hvor megen vægt der lægges på læse- og skrivefærdighed hos munke og nonner, men der skal uden tvivl regnes med mindre læsefærdighed hos lægbrødre og -søstre).

Enkelte af kætterbevægelserne havde hellige skrifter, således katharnerne. Prædikanterne, de såkaldte »fuldkomne«, udlagde og fortolkede disse skrifter for lægfolket og havde i virkeligheden et langt stærkere monopol på den mundtlige formidling af indholdet heraf, end romerkirkens præster nogensinde fik på formidlingen af biblen og anden religiøs litteratur. Det uhyre ringe antal af sådanne skrifter, som er bevaret til i dag, er ikke kun et resultat af inkquisitionens kætterbekæmpelse, men skyldes også, at de fra begyndelsen var fåtallige og blev holdt strengt hemmelige.⁵¹

Konsekvensen er, at vi må regne med, at »brugerkredsen«, publikum eller hvad vi vil kalde den gruppe mennesker, som fik deres liv påvirket af en given tekst, kunne være langt bredere end læserkredsen alene. Sådanne brugerkredse er i forskningen kendt som »textual communities«, hvilket skal forstås således, at det, der binder gruppen sammen, ikke er læsefærdigheden, men udvalget af tekster, som danner udgangspunkt for medlemmernes livsopfattelse. Dette udvalg af tekster afgrænser gruppen fra andre grupper med andre tekster.⁵² Derfor havde f.eks. danske franciskanere mere tilfælles med franciskanere i andre lande end med dominikanerne i samme by, forskelle og ligheder i sprog og livsvilkår til trods: alle franciskanere levede efter den samme ordens-

⁴⁹ D.H. Green: *Medieval Listening and Reading. The primary reception of German literature 800-1300*. Cambridge University Press 1994.

⁵⁰ Se Herluf Nielsen: »Inscriptio«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 7, sp. 432.

⁵¹ Jf. Malcolm Lambert: *Medieval Heresy. Popular Movements from the Gregorian Reform to the Reformation*. 2nd ed. Blackwell 1992, s. 105-146, specielt s. 118-125.

⁵² Jf. Brian Stock: *The Implications of Literacy: Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*. 1983.

regel og samme autoritative skrifter, som adskilte sig fra dominikanernes ditto.

Vi må tro, at noget lignende har gjort sig gældende vedrørende udbredelsen af den historieopfattelse, vi møder i de ovennævnte tekster. Det var ikke nødvendigt, at hele deres publikum kunne læse dem. Det var nok, at nogen (evt. blot én i hver kreds) kunne læse en sådan tekst og videregive indholdet, enten ved højtlesning eller som genfortælling. Når først den pågældende udlægning af Danmarks historie var knæsat blandt medlemmerne af kredsen, kunne selve den skrevne tekst fungere som støtte for hukommelsen og i sidste ende som autoritet – som garanti for rigtigheden af kredsens kollektive opfattelse af historien. Således må vi opfatte en ytring af Erik af Pommern til rigsrådet i forbindelse med hans afsættelse.

I kongens svar af 25. juli 1439 på det danske rigsråds klagepunkter findes følgende passus:

»Men eftersom I nu er således sindet, at I hverken frygter Gud eller verden, så kan det ikke undre Os, at I gør det mod Os, som Eders forfædre har gjort mod Vore forfædre og forgængere, og ville I dadle Os, så finder I i de danske krøniker, hvorledes de har levet med deres herrer og konger; og så er krønikerne dog skånsomme mod dem, når de handlede således med sådanne ædle herrer, som var deres konger og herrer.«⁵³

Hvilke krøniker kongen nærmere bestemt hentydede til, må vi lade ligge her, men hans ord forudsætter en historisk bevidsthed, som er baseret på en forventning til, hvad historieskrivningen måtte rumme: historieskrivningen som basis og autoritet for en historisk bevidsthed, hvad enten denne er formidlet skriftligt eller mundtligt.

En videre konsekvens af dette må være, at der ikke nødvendigvis var nogen skarp adskillelse mellem gejstlige og verdslige kredse. Det er vel-

⁵³ »Men nu nach deme dat gy zo to synne syn, dat gy noch gode edder de werlt vruchten, zo kan uns dat nicht vorwunderen, dat gy uns dyt don, alse juwe vorolderen unsen vorolderen unde vorvederen hebben gedan, unde wolde gy uns darane straffen, zo vinde gy dat in der Denschen kronyken, wo ze hebben geleuet myt eren heren unde koninghen; doch ys de kronike gantze zere gesettet ze to beschonende, wen se dat dreuen hebben myt sulken eddelen heren, dede ere koninghe unde heren geweest synt.« Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse som Konge af Danmark. Udgivne ved Anna Hude. København 1897 (1971), s. 35. Oversættelsen er min egen. Jf. Danmarks Riges Historie II. Den senere Middelalder. Af Kr. Erslev. København 1898-1905, s. 469; og Jens E. Olesen: Rigsråd Kongemagt Union. Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434-1449. Århus 1980, s. 109.

kendt, at visse danske stormandsslægter var særligt knyttet til visse klostre og nød særlige rettigheder.⁵⁴ Den læse- og skrivefærdighed, som fandtes i klostrene, kunne derfor meget vel komme verdslige til gode. For den ikke regelbundne gejstlighed, den såkaldte verdensgejstlighed, er forholdet endnu tydeligere. Disse gejstlige rekrutteredes i vid udstrækning fra adelen og bevarede forbindelsen med deres slægtninge. Det er en oplagt mulighed, at gejstlige i sådanne blandet gejstlige-verdslige kredse har udfyldt en rolle som forvaltere af nedskrevet visdom. Endelig skal man ikke se bort fra de svende, som bisper og klostre skulle stille med ved et kongeligt opbud af rigets stridsmagt. Disse verdslige personer knyttedes derved til et gejstligt miljø, hvor læsefærdighed var tilstede. Dette betyder igen, at man næppe skal betone skellet mellem »lærd« og »læg« litteratur for stærkt – det afgørende er næppe stilen, men hvorledes indholdet blev formidlet. Ligeledes bliver det mere end tvivlsomt, om den blandt nogle moderne middelalderforskere udbredte opfattelse af den folkesproglige historieskrivnings karakter af verdslig historieskrivning virkelig er frugtbar.⁵⁵

Hvem var omkring 1300 interesseret i den danske historie?

Selve det faktum, at der ikke er tale om ét enkelt værk, synes at tale imod, at der er tale om en enkelt koordineret indsats. Snarere er der tale om en interesse, som foranlediger fremkomsten af flere værker, der hver især skal dække det behov, interessen skaber. Det er derfor nok mere lønnende at forsøge at indkredse de miljøer, hvori interessen trivedes, end at lede efter ophavssteder og -personer.

De få håndskrifter, det i det foregående var muligt at placere, kom alle fra gejstlige institutioner, f.eks. domkapitlet i Lund eller klostrene i Sorø og Næstved. Hvad angår de øvrige håndskrifter, er der ingen codicologiske holdepunkter for at placere dem udenfor gejstlige institutioner, selvom det ikke kan udelukkes, at de har haft verdslige ejere. Ved indkredsningen af, hvilket miljø de har fungeret i, må der anvendes argumenter baseret på den antagelige interesse for den konkrete udlægning af Danmarks historie i forskellige sociale lag, også kaldet *reader response*.

⁵⁴ Jf. Thomas Hill: Könige, Fürsten und Klöster. Studien zu den dänischen Klöstergründungen des 12. Jahrhunderts. (Kieler Werkstücke. Reihe A: Beiträge zur schleswig-holsteinischen und skandinavischen Geschichte 4) 1992.

⁵⁵ Denne opfattelse synes at gå tilbage til William J. Brandt: The Shape of Medieval History. 1966 (anmeldt i Historisk Tidsskrift 12. rk. IV (1969), s. 308ff), men er senere optaget af flere andre historikere.

Det naturlige sted at begynde en sådan indkredsning vil være kongemagten. Dette så meget mere, som interessen for en ideologisk legitimerende historieskrivning hos netop denne institution er veldokumenteret i historisk tid. Såvel Sven Aggesen som Saxo Grammaticus påtog sig at skrive en sådan historie. Ved første øjekast synes en henføring til den danske kongemagt da også at være træffende: i vid udstrækning bygger de nationalistiske fremstillinger af den danske oldtid på Saxo Grammaticus, hvis stilling som talerør for Knud Lavards efterkommere ikke er i tvivl.⁵⁶ I virkeligheden har vi nærmest vænnet os til at opfatte også den danske annalistik som talerør for den danske kongemagt. Denne opfattelse tilfredstiller den generelle antagelse, at sejrherrene skriver historien, samtidig med at den passer godt med Erik Arups afvisning af den gamle opfattelse af annalistikken som noget, der foregik ved snart sagt ethvert kloster.⁵⁷ Når historieskrivningen var koncentreret i langt færre centre end før antaget, hvad var så mere nærliggende end at antage, at stærke ideologiske interesser, kongemagten og/eller kirken, stod bag. Så bastant er opfattelsen vel aldrig blevet udtrykt, men det er betegnende, at af de danske årbøger, er det kun Yngre sjællandske Krønike, der lejlighedsvis opfattes som værende et oppositionsskrift – alle andre årbøger opfattes som mere eller mindre udtalte støtter for kongemagten. Det skal indrømmes, at denne antagelse har det for sig, at der ikke kan konstateres nogen generel tendens imod christofferliniens kamp for at holde de andre linier ude af tronfølgen.

Denne kamp antog en særlig desperat karakter efter Christoffer 1.s død i 1259. Tronarvingen, Erik Glipping, var mindreårig, og det var en formynderregering, som styrede det danske rige frem til 1266. I praksis var det enkedronning Margrethe Sambiria, som ledede formynderregeringen. Dette arrangement blev senere den sædvanlige måde at gøre tingene på: enkedronning Agnes var formynder for sin søn Erik Menved, og Margrete Valdemarsdatter, dronning af Norge var formynder for først sin søn Oluf og derefter grandnevøen Erik af Pommern. Margrethe Sambirias formynderstyre var imidlertid det første af sin art i Danmark i historisk tid. Så langt tilbage vi har overblik over tronfølgen, var det altid en voksen, dvs. personligt myndig mand, som overtog kronen fra sin forgænger. Der kan derfor ikke have været sædvaneret-

⁵⁶ Birgit Sawyer har i artiklen »Valdemar, Absalon, and Saxo. Historiography and Politics in Medieval Denmark.« *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* 63 (1985), s. 685-705 søgt at argumentere for den opfattelse, at Saxo skulle have et distanceret forhold til Knud 6.s hof, men argumentationen er ikke overbevisende.

⁵⁷ Jf. hans anmeldelse af Ellen Jørgensens udgivelse af *Annales Danici* i *Historisk Tidsskrift* 9. rk. 2, s. 362-80.

lige bestemmelser til brug i 1259 og nedskrevne forfatningsregler vedrørende dette er ikke overleveret og har næppe heller eksisteret. Forestillingen om enkedronningers formelle ret til i det mindste en plads i formynderregeringer for deres umyndige sønner synes at have været meget længe om at trænge igennem; i Frankrig, som var normdannede for europæisk kongeideologi i middelalderen, var kravet først trængt igennem i det 16. århundrede.⁵⁸ Margrethes ledelse af sin søns formynderregering er derfor ikke et udtryk for forfatningsret, men et led i den politiske kamp. Margrethes problem var ikke blot at hindre, at Erik Glipping blev trængt fra tronen af andre arveberettigede, men også at forhindre, at den aktuelle formynderregering erstattedes af en anden. I denne vanskelige situation havde formynderne god brug for enhver støtte, de kunne opnå, politisk såvel som ideologisk. Vi ser da også, at der både opbygges et net af allierede og føres en intensiv propaganda mod den nærmeste fare: Abelslægten. Kunne ikke den antityske nationalisme, vi har konstateret i interessen for den danske oldtid være opstået under denne kamp mod Abelslægten? Så meget mere som denne var allieret med de holstenske grever, med andre ord tyskere, som foranlediger Rydårbogens berømte/bergtede udbrud om det tyske folks slette karakter. Som om dette ikke var nok, opnår flere tyske fyrster len og panter i Danmark, uden at vi i dag kan afgøre om det er sket med militære midler eller på anden måde. Det kunne således se ud til, at selve den politiske situation begunstigede en antitysk stemning i Danmark.

Den politiske kamp i disse år blev imidlertid ikke udkæmpet langs nationale linier. Margrethe Sambiria var selv tyskfødt, og formynderregeringen fik hurtigt tyske allierede, særlig hertug Albrecht 1. af Braunschweig-Lüneburg (1236-1279, hertug fra 1252) og grev Gunzelin 3. af Schwerin (d. 1274). Det krævede dog mere end blot en række magtfulde udenlandske allierede at holde christofferlinien ved magten. Grundlaget var danske stormænds og tyske fyrsters mere eller mindre aktive støtte, og som minimum de danske stormænds accept af formynderregeringen. Det er svært at forstå, at der skulle have været grobund for voldsomme antityske følelser hos formynderregeringen og den nærmeste kreds omkring den; ligesom det er svært at se, hvilket motiv den skulle have haft til at fremme sådanne følelser i en bredere kreds. Specielt ikke når hovedfjenden i kampen var det norske konge-

⁵⁸ Jf. Elizabeth McCartney: »The King's Mother and Royal Prerogative in Early-Sixteenth-Century France.« *Medieval Queenship* ed. John Carmi Parsons. New York 1993, s. 117-141.

hus, som ikke havde disse tætte, tyske forbindelser, før Håkon 5. Magnussøns (1270-1319, konge fra 1299) giftermål med Eufemia af Rügen (d. 1312),⁵⁹ og som via Erik Plovpenning's datter Ingeborg (gift med kong Magnus Lagabøter af Norge) kunne hævde et legitimt arvekrav på den danske trone. Det kunne give bagslag at spille det antityske kort i en sådan situation, da det blot ville stille det norske kongehus i et bedre lys. Erik Menveds bevidste forsøg på at genoptage valdemarernes østersøpolitik virker ved nærmere eftersyn heller ikke særlig kompatibel med antitysk propaganda, da den i ligeså høj grad var baseret på alliancer med nordtyske fyrster (flere af dem i øvrigt hans slægtninge), som militære erobringer. Når Erik Menved skulle integrere det danske riges ressourcer i sådanne alliancer, var der ingen grund til at gøre livet besværligere for sig selv ved at fremme en generel antityskhed.

Et andet forhold, som synes at tale imod ideen om kongemagten som aftager, er den manglende *antinorske* holdning. Saxo havde frembudt mange holdepunkter i den retning, men ingen af hans forkortere eller andre udnyttede tog denne linie op. Da den norske kongemagt som sagt var hovedfjenden helt frem til Erik Menveds død,⁶⁰ kan dette forhold undre, hvis man ville fastholde tanken om den danske kongemagt som aftager.

Ligeledes kan det undre, at årbøgerne ikke generelt slutter op bag christofferliniens forsøg på at promovere Erik Plovpenning som martyr og dermed yderligere sværte den angivelige brodermorder Abel – et forsøg som er veldokumenteret og må regnes som styrets officielle propaganda.⁶¹ Christofferliniens forsøg på at hævde, at Christoffer 1. blev myrdet vandt heller ikke den store genklang.⁶² Årbøgerne skal derfor

⁵⁹ Der har været fremsat flere forslag til Eufemias afstamning, men S. Otto Brenner har vist, at hun var datter af Witzlav 2. af Rügen, jf. Nachkommen Gorm des Alten, nr. 473a (og noten s. 273).

⁶⁰ Eller i det mindste indtil forliget i 1295 eller 1310, se Hørby: Status regni Dacie, s. 141 og Niels Skyum-Nielsen: Fruer og Vildmænd I, s. 149ff.

⁶¹ Margrethes ansøgning til paven om kanonisering af Erik Plovpenning er udgivet og første gang behandlet af C.A. Christensen: »Drabet på Erik 4. Plovpenning og den begyndende legendedannelse.« Kirkehistoriske Samlinger 7. rk. 6. (1965-68), s. 21-43. Bestemmelsen af legendebiografien om Erik Plovpenning som en politisk pamflet, der skulle fremstille den retmæssige rækkefølge af de danske konger og brændemærke Abel og hans efterfølgere er foretaget af Jørgen Skaftø Jensen: »Erik Plovpenninglegendens politiske udnyttelse.« Kirkehistoriske Samlinger 1969, s. 1-25. En lignende tolkning af kalkmalerierne i korsskæringshvelvet i St. Bendts kirke i Ringsted er foretaget af Søren Kaspersen i Danske kalkmalerier: Tidlig gotik 1275-1375. Red. Ulla Haastrup. Nationalmuseet 1989, s. 84-87.

⁶² Skyum-Nielsen: Fruer og Vildmænd I, s. 46-48. Vi træffer navnlig beskyldningerne i akterne fra ærkebispstriden og i historieskrivning med forbindelse til Sorø.

næppe opfattes som direkte talerør for kongemagten. Konklusionen må blive, at interessen bag nationalismen må søges andetsteds.

Det vil da være naturligt at vende sig til den kreds, som i datiden betegnedes *miliores regni*, »rigets bedste mænd«. ⁶³ Disse storgodsejere, hvis politiske støtte var afgørende for den til enhver tid siddende konge, kan ganske vist til en vis grad regnes for en del af den danske kongemagt, men gruppen synes altid at have rummet flere fraktioner, og dens støtte til kongeslægten's forskellige linier synes aldrig at have været helt entydig, ligesom den i høj grad forstod at gøre fælles front mod kongemagten, når det gjaldt om at sikre sig privilegier. Som betegnelse for denne gruppe er her valgt højadel, selvom betegnelsen egentlig er anakronistisk. ⁶⁴ I kraft af gruppens politiske betydning, både ved kongevalgene og i perioderne imellem dem, kunne man forvente en betydelig grad af identifikation med riget og landet. I 15. årh. er en sådan identifikation veldokumenteret, og den er uden tvivl ældre.

I givet fald kan det nationalistiske historiesyn næppe have været delt af hele den danske højadel. Flere familier i den danske højadel var nemlig allerede på dette tidspunkt knyttet til tyske adelige ved ægteskabsforbindelser. Eksempler er ikke vanskelige at finde: greverne af Gleichen, greverne af Eberstein og greverne af Ravensberg besad alle jord i Danmark fra 2. halvdel af 13. årh, og indgiftedes i danske godsejerkredse. Også adelige uden grevetitel, såsom Moltkerne, Hasenbergerne og Falkendalerne (Mule af Falkendal), som var ansete og godsrige folk, optræder i dansk sammenhæng i årtierne o. 1300. Dertil kommer, at den danske højadel selv kunne hente sig standsmæssige ægtefæller i udlandet: drosten Laurends Jonsen (Panter) var gift med grevinde Margrethe af Gützkow; Jens, søn af Jakob Sunesen af Møn, var gift med grevinde Adelheid af Ratzeburg, og hans søster Ingerd, den bekendte klostergrundlægger, var i sit andet ægteskab gift med grev Konrad 2. af

⁶³ Se herom navnlig Kr. Erslev: »Rigets »bedste Mænd«, Danehof og Rigsraadet.« Historisk Tidsskrift 7. rk. 5. bd. (1904), s. 365-387; Aksel E. Christensen: Kongemagt og Aristokrati, s. 87-93; Thomas Riis: Les institutions politiques centrales du Danemark 1100-1332. (Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 46) 1977, s. 236-251.

⁶⁴ Jf. Erling Ladewig Petersens overvejelser vedrørende terminologien i Beretning fra Det nordiske Historikermøde i København 1971, s.10ff; samt Knud Prange: »Arme riddere. Om riddertitlen og mulighederne for at opdele middelalderens adel i sociale grupper.« Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig på 60-årsdagen 13. februar 1988 (Arusia – Historiske skrifter VI), s. 191-208. Betegnelsen »adel«, med underbegreberne »højadel« og »lavadel« er dog bekvemme, korte betegnelser, som næppe vil volde problemer i nærværende sammenhæng.

Regenstein.⁶⁵ Den danske højadel færdedes ikke blot i et miljø, som hævede sig over det lokale, og dækkede hele det danske rige; den havde også gennem ægteskab knyttet forbindelser til nordeuropæiske adelskredse.⁶⁶

Intet tyder på, at de i Danmark bosiddende tyske adelige skulle have haft deres egen nationale dagsorden. Det er et åbent spørgsmål, hvornår, og i hvilket omfang, de opfattede sig som dansk adel. De bevarede kontakten til deres slægtninge i Tyskland over adskillige generationer, og fortsatte ofte i Danmark en ægteskabsstrategi, som var indledt inden indvandringen.⁶⁷ Men dette er næppe i sig selv nogen hindring for at identificere sig med det rige, de nu havde slået sig ned i, og med den kongemagt, der var garantien for deres privilegier, status og ejendomsbesiddelse. Vi har da også tidligere set, at dele af den danske historieskrivning er moderat i national henseende; uden at være overdrevent selvhævdende, og navnlig uden at være tysk fjendtlig, er det strukturerende princip det danske rige og de danske konger. Det er let at forestille sig den nationalt moderate historieskrivning som karakteristisk for den del af adelen, der havde udenlandske slægtsforbindelser. Derimod er det svært at forestille sig, at disse kredse skulle anlægge et stærkt nationalistisk syn på den danske historie.

Nationalismen må have trivedes i andre kredse. Det er nærliggende at søge hjemstedet i kredse med et anspændt forhold til de tyske adelige og deres danske forbindelser. En sådan reaktion kendes bl.a. fra Eng-

⁶⁵ Erik Ulsig: *Danske adelsgodser i middelalderen*. København 1968, s. 84f. Se endvidere *Danmarks Adels Aarvog IX* (1892), s. 100-105 (Eberstein); sstds. s. 105-110 (Panter); *XI* (1894), s. 139-144 (Gleichen); *XXI* (1904), s. 315-320 (Mule af Falkendal). Om Ingerd af Regenstein, se *Dansk Biografisk Leksikon 3. udg. 7*, s. 108-109; om Laurends Jonsen/Jensen Panter, se *DBL 3. udg. 7*, s. 306; om Ravensbergerne, se Adolf Hofmeister: »Die dänische Verwandtschaft der Grafen von Ravensberg im 13. Jahrhundert.« *Westfälische Zeitschrift 92* (1936), s. 213-218; Tage E. Christiansen i *Heraldisk Tidsskrift 48* (1983), s. 345-349; (anderledes i *Nachkommen Gorms des Alten (König von Dänemark - 936 -) I.-XVI. Generation*. Von S. Otto Brenner. 2. Ausgabe 1978, s. 275); Erik Ulsig *anf arb.* s. 60f (jf. *stamtavlen* s. 56); L. Holberg: *Konge og Danehof* (1895), s. 56ff.

⁶⁶ Man kan i denne forbindelse notere sig, at optagelsen af nedertyske låneord i dansk begynder allerede i det 12. århundrede, omend denne tendens senere vokser sig endnu stærkere. Dette fænomen synes at forudsætte en kulturpåvirkning, som meget vel kan stamme fra de adelige forbindelser, selvom det normalt antages, at påvirkningen er sket ved kontakterne med hansekøbmændene, jf. Birgit Christensen: »Die mittelniederdeutsche Lehnwörter in dänischen Urkunden aus dem Zeitraum 1378-1435.« *Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik 20*. Kopenhagen 1982, s. 1-66 (specielt s. 2-18); Einar Haugen: *The Scandinavian Languages. An Introduction to their History*. London 1976, s. 214-223; Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie. I*. København 1944, s. 289-302.

⁶⁷ Jeg agter at behandle dette spørgsmål mere udførligt i anden sammenhæng.

land, hvor misundelsen og harmen over de af Henry III (1207-1272) begunstige poitevinske og savoyiske adelsmænd gav sig stærkt nationalistiske og fremmedfjendske udtryk.⁶⁸ Men der mangler endnu et overblik over betydningen og sammensætningen af adelskoalitioner i dansk historie i 13. og 14. årh., så vi er ikke i stand til at udpege de nationalistiske kredse eller afgøre, hvorvidt nationalismen først og fremmest var et højadeligt eller, som Arup mente,⁶⁹ et lavadeligt fænomen. Det hyppigt forekommende klient/patronforhold mellem høj- og lavadel lader os formode, at de enkelte konstellationer var sammensat af højadelige slægter, evt. slægtsgrupper, og deres lavadelige funktionærer, men afgøres med sikkerhed kan det ikke. Den af Arup konstaterede lavadelige nationalisme i 1329 behøver derfor ikke at have været karakteristisk for hele gruppen, selvom væbnerne har været det afgørende element i 1329. Utænkeligt er det heller ikke, at der i de enkelte adelskonstellationer har været spændinger mellem højadel og lavadel.

Indtil videre må vi nøjes med at konkludere, at den stærke nationalisme fandtes i adelige kredse og at den må have været udbredt, omend den ikke deltes af hele standen.

Konstateringen af en udbredt nationalisme i adelen får betydning for vurderingen af såvel Christoffer 2.s håndfæstning fra 1320, som det såkaldte Klagedigt fra 1329.⁷⁰

Christoffer 2.s håndfæstning er reelt udformet af en gruppe af Erik Menveds råder og kreditorer.⁷¹ De var i stand til at diktere Christoffer deres betingelser i 1320, og i 1326 var de blandt de mænd, der udskiftede Christoffer med en barnekonge, hertug Valdemar 3. af Sønderjylland. Skønt begge kongers håndfæstninger fremtræder som forfatninger for hele det danske rige i form af en række privilegier for de enkelte stænder, kan der ikke være tvivl om, at den politisk afgørende del er reguleringen af forholdet mellem kongemagtens kreditorer og henholdsvis Christoffer og Valdemar.⁷² For den sidstes vedkommende dog rettere dennes formynder grev Gert af Holsten.

Christoffers håndfæstning rummer nogle bestemmelser, der afskærer ikke-danskkyndige fra at besidde kirkelige embeder i Danmark (cap. 4),

⁶⁸ Michael Clanchy: *England and its Rulers 1066-1272* (som note 5), s. 173-189.

⁶⁹ Erik Arup: »Kritisk Vurdering af Klagedigtet af 1329.« *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 3. rk. 16. bd. (1926), s. 21-42.

⁷⁰ Jeg agter at behandle både håndfæstningen og klagedigtet mere udførligt i anden sammenhæng.

⁷¹ Se Knud Prange: »Kongevalgene i 1320 og 1326.« *Jyske Samlinger, Ny række V* (1959-61), s. 164-172.

⁷² Begge håndfæstninger trykt i »Den danske rigslovgivning indtil 1400« udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab ved Erik Kroman. 1971, nr. 22 og nr. 23.

og tyskere fra at besidde kongelige embeder (cap. 14). Skyum-Nielsen har yderligere tolket cap. 20 om *borgernes* ret til frit at udføre deres gods og til ikke at blive beskattet urimeligt; og cap. 34 om den nys afdøde konge, Erik Menveds gæld til *rigets indbyggere*, som nationalistisk opportuniste.⁷³ Cap. 20 er en indskrænkning af den tilsvarende bestemmelse i Erik Klippings håndfæstning af 1282 (cap. 15), der udstrakte frihed for nye byrder også til »de købmænd der gæster Vort rige«. ⁷⁴ Cap. 34 i Christoffers håndfæstning kerer sig slet ikke om udenlandske kreditorer, men kræver til gengæld fuld indfrielse af den dokumenterbare gæld.

Skyum-Nielsens tolkning synes baseret på det faktum, at de nationalistiske bestemmelser ikke forekom i hverken Erik Klippings håndfæstning af 1282 eller Valdemar 3.s håndfæstning af 1326. Dette argument er næppe bindende i sig selv: alle bestemmelserne kunne evt. forklares ved 1320-håndfæstningens karakter af stænderprivilegering. I så fald er der kun tale om én tysk fjendtlig bestemmelse, nemlig cap. 14, der afskærer tyskere fra at besidde noget kongeligt embede. Resten af bestemmelserne mangler da omtale af udlændinge, fordi disse ikke hører til de danske stænder. Cap. 14 lader sig i givet fald tolke som en ren gruppe-egoistisk bestemmelse, der skulle bevare magten hos en snæver kreds af danske højadelige. En sådan minimalistisk tolkning forudsætter imidlertid, at nationalismen ikke spillede nogen rolle i Danmark på dette tidspunkt. Som vi har set ovenfor, må nationalisme imidlertid have været udbredt i adelige kredse, omend ikke i alle, og utvivlsomt i konkurrence med en mere internationalt orienteret høvisk kultur i såvel Erik Menveds nærmeste kreds, som i de kredse, der søgte ægteskabelige forbindelser med tyske adelsslægter.⁷⁵

Det har næppe været et hovedanliggende for den snævre kreds af danske højadelige, der var den drivende kraft bag håndfæstningerne af 1320 og 1326, at holde tyskere ude. De kunne i hvert fald udmærket samarbejde med grev Gerhard og hans folk. Forudsat at håndfæstningen er udformet af den snævre kreds, snarere end at være et kompromis mellem flere grupper (i hvilket tilfælde de tysk fjendtlige bestemmelser kunne være optaget på forlangende af folk udenfor den snævre

⁷³ Niels Skyum-Nielsen: Fruer og Vildmænd. I. Dansk Middelalderhistorie 1250-1340., s. 214-224, især s. 223.

⁷⁴ Den danske rigsløvgivning indtil 1400, nr. 13.

⁷⁵ Vedrørende den høviske kultur i Erik Menveds regeringstid se f.eks Reinhold Schröder: »Davon sing ich ü diz liet. Rumelands strofer i anledning af Erik Klippings død.« Marsken rider igen – Om mordet på Erik Klipping, Rumelands sange og marsk Stig-viserne. Af: Jens E. Olesen, Reinhold Schröder, Iørn Piø og Leif Søndergaard (Mindre Skrifter udgivet af Laboratorium for folkesproglig Middelalderlitteratur, Odense Universitet. Nr. 8, 1990, s. 35-55. Jeg agter at vende tilbage til dette emne ved en senere lejlighed.

kreds), taler dette for at opfatte de antityske bestemmelser i 1320 som et opportunistisk forsøg på at spille på nationalistiske stemninger. Motivet må have været ønsket om at skaffe opbakning bag antagelsen af Christoffer 2. til dansk konge. Den oftere omtalte kreds har nok været de toneangivende mænd i landet, men at gennemtvinge valget af Christoffer har de ikke nødvendigvis magtet alene. De har bl.a. stået overfor problemet, at der fandtes en modkandidat til Christoffer, nemlig hertug Erik 2. af Sønderjylland.

I 1326 stillede sagen sig anderledes. Da var der ingen modkandidat til hertug Valdemar, men det afgørende moment var grev Gerhard af Holsten og hans hær, som havde været nødvendig for at fordrive Christoffer. Dette var den egentlige magtfaktor i Danmark. Dermed var der ikke længere noget motiv til at spille på nationalismen, og hensynet til det fortsatte forhold til grev Gerhard tilsagde vel nærmest, at den skulle nedtones mest muligt.

Klagedigtet over Danmark fra 1329 viser imidlertid, at det ikke lod sig gøre uden videre at slukke for nationalismen.⁷⁶ Digtet sammenstiller Danmarks fordums storhed med dets nuværende fornedrelse, hvor riget styres af et sideskud til kongestammen – tilmed et barn – og hvor holstenerne har tilvendt sig større og større dele af riget, skønt det er folk, som Danmark plejede at foragte. Årsagerne til det dybe fald finder digteren i det moralske forfald i adelen og blandt bisperne. Så moraliserende digtet end er, er det imidlertid ikke blot en opfordring til moralsk oprustning. Digtets helte er biskop Jakob Splitaf af Ribe og den udvalgte biskop Svend af Århus, som stod bag angrebene på Haderslev og Gottorp i 1329. Ved enighed, og ved at vende sig fra synd, vil danskerne med Guds hjælp og sådanne ledere besejre fjenden.

Sejren lod imidlertid vente på sig, og det er vel spørgsmålet, om Valdemar Atterdags samling af riget svarede til digterens forestillinger om sejren. Som fremhævet af Kai Hørby, er det bemærkelsesværdigt, at digtet forudsætter et miljø for politisk meningsdannelse i Danmark af en størrelse og en bredde, som det var værd at gøre indtryk på.⁷⁷ Vor viden om dette miljø er ikke stor, og vi må nøjes med et billede, som måske hverken er klart eller fuldstændigt. Interessant er det i denne sammen-

⁷⁶ Digtet er udgivet af Gertz i *Scriptores Minores Historiæ Danicæ*, vol. I, s. 480-486. Gertz' kommentarer i indledningen og det kritiske apparat udgør sammen med Arups artikel »Kritisk Vurdering af Klagedigtet af 1329.« *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 3. rk. 16. bd. (1926), s. 21-42, den vigtigste litteratur herom.

⁷⁷ Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 5: Velstands krise og tusind baghold 1250-1400. af Kai Hørby., 185. Hørby nedtoner efter min mening digtets karakter af politisk lejlighedsskrift for stærkt.

hæng, som Arup påpegede, at den politiske situation konsekvent ses som en dansk-tysk modsætning. Det må her tilføjes, at den glørværdige fortid skildres i den saxoniske version, og synes dermed at forudsætte de ideer, vi tidligere har fundet i den nationalistiske historieskrivning.⁷⁸ Det kunne derfor se ud til, at den politiske diskurs i Danmark foregik indenfor en nationalistisk historisk ramme, eller i det mindste, at kredse i miljøet for politisk meningsdannelse ønskede, at den skulle foregå indenfor en sådan ramme.

Konklusion

Arup opfattede nationalismen som hjemmehørende i en lille gruppe jyske storbønder uden stor politisk indsigt. Opfattelsen bygger dels på 1329-begivenhedernes karakter af væbneropstand, hvilket må anses for dokumenteret, dels på en fejlagtig tro på, at Rydårbogen var den eneste nationalistiske danske årbog. Som vi tidligere har set, er dette ikke tilfældet: nationalismen findes i store dele af den middelalderlige historieskrivning, endda med en koncentration i perioden op mod 1300. Endvidere konstateredes det, at de nationalistiske dele af historieskrivningen stammer fra alle dele af Danmark. Nationalismen har derfor været mere udbredt end Arup opfattede den, i det mindste geografisk, men i perioder kan den ikke have været delt af de politisk ledende personer. Altså stik modsat Ole Feldbæks opfattelse.⁷⁹ Disse personer må imidlertid have været langt færre end Arups væbnere, således at en nationalistisk indstilling var normen, ikke afvigelsen i den danske adel.

Denne gruppeidentitet kom imidlertid ikke til at øve indflydelse på udviklingen i det lange løb. Danmark oplevede i 14. og 15. årh. en stærk indvandring af tyske adelsslægter i bedste forståelse med den danske kongemagt. Intet tyder på, at disse slægter havde noget besvær med at blive indsluset i den danske adelsstand. Tværtimod ændrede den historiske bevidsthed sig. Selvom en række af de nationalistiske årbøger og krøniker er overleveret i håndskrifter fra 15. årh., hvilket viser den vedvarende efterspørgsel, så blev, som tidligere nævnt, senmiddelalderens mest udbredte historieværk det i nationalistisk henseende langt mere neddæmpede *Compendium Saxonis*.

⁷⁸ Sriptores Minores I, strofe 2.

⁷⁹ »Is there Such a Thing as a Medieval Danish Identity?«, (som note 2), s. 133: »There was probably a Danish national identity among the men in power and among those who served them with their sword or their pen.« Derimod har Feldbæk utvivlsomt ret i, at de identificerede sig med mange andre ting foruden Danmark og det danske, samt at det var en lille del af befolkningen.